

THE PHENOMENON OF MYSTICISM IN THE LITERARY CONTEXT OF THE UKRAINIAN MIDDLE AGES

The article examines the phenomenon of mysticism in the Ukrainian literary context of the Middle Ages, particularly, the features of its existence in hagiography. The place of mysticism in medieval model of Christianity is analyzed; the key features of this phenomenon in Ukraine are identified.

Keywords: *mystic, mysticism, a model of Christianity, hagiography, medieval, Kyivan Rus.*

УДК 821.161.2:7.036 Алчевська

Н. М. Гаєвська, канд. філол. наук, проф.,

О. В. Гаєвська, канд. філол. наук.

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ТВОРЧИСТЬ ХРИСТІ АЛЧЕВСЬКОЇ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Розглядається творчість Христі Алчевської в контексті української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: *модернізм, поетика, поезія у прозі, психологізм, рефлексія, стиль.*

До жіночої когорти прозаїків української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століття належить Христина Олексіївна Алчевська, вона природньо вписується в літературний процес тієї доби. "Я провісниця гніву безодні, біла чайка над морем сумним" [1], ці її слова справді були пророчими. І твори письменниці, написані в означений період, теж були "пророчими". Писала Х. Алчевська в епоху модернізму. Модернізм як культурна епоха розвиває різноманітні стильові течії. Як зауважує С. Павличко "Терміном "модернізм" в українській літературній історії позначені різні явища, різних періодів, часом діаметрально протилежного змісту" [2].

Письменниця жила і творила в непростий час. На формування уподобань творчості майбутньої письменниці величезний вплив мало оточення. Перш за все родинне.

Народилася Христина Олексіївна в родині, де панували українські традиції, де вченість була у пошані. Мати її, Христина Данилівна Алчевська, – відома діячка народної освіти, організатор просвітницької праці серед простого люду. Батько Олексій Алчевський належав до демократичної інтелігенції 40–50 років, брав активну участь у різних українських просвітницьких заходах.

В харківському будинку Алчевських часто збиралась українська прогресивна молодь: М. Вороний, Г. Хоткевич, М. Косач (Обачний), О. Косачева (Грицько-Григоренко), Олександр Олесь.

Ясна річ, формування літературно-естетичних поглядів майбутньої письменниці відбувалось і під впливом літератури як української, так і зарубіжної. Особливо в пошані була творчість Т. Шевченка. Як згадує сама Х. Алчевська: "батько читав мені Шевченка, з якого добув собі й переписав рідкий тоді повний "Кавказ" та "Сон" [3].

Христя Алчевська здобула гарну освіту. Спочатку навчалася в приватній школі, а згодом у Харківській жіночій гімназії, а після смерті батька була на утриманні брата Івана, жила за кордоном. Перебуваючи в Парижі, Христина закінчила курси французької мови і згодом займалася викладацькою практикою, а пізніше стала допомагати матері в недільній школі.

Родина Алчевських була унікальною, вона відіграла значну роль в українській культурі і полишила помітний слід в історії.

Мати Христини Данилівни, у дівочтві Журавльова, родом з Борзни, що на Чернігівщині, відкрила першу недільну школу. Батько Олексій Алчевський – великий підприємець і меценат. Всі діти були надзвичайно обдаровані.

Дмитро – прекрасно грав на гітарі та віолончелі, гарно співав, малював. Закінчив Харківський університет, у якому захистив дисертацію. Григорій – співак, піаніст, композитор. Закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету. Згодом вступив до Московської консерваторії. Анна вчителювала разом з матір'ю, брала участь у роботі Харківського товариства

тва поширення грамотності серед народу. Вона непогано малювала. Микола закінчив юридичний факультет Харківського університету, мав хист до літератури, брав участь у ліквідації неписьменності, вчителював, був викладачем у вищих навчальних закладах і мав звання професора. Іван закінчив фізико-математичний факультет Харківського університету, мав гарний голос, став солістом Маріїнського театру. Христина була найменшою дочкою цієї великої та дружної родини. В 1903 році під час відкриття пам'ятника І.П. Котляревському в Полтаві Х. Алчевська познайомилася з М. Коцюбинським, Лесею Українкою, М. Старицьким, В. Стефаником та іншими письменниками, які мали великий вплив на її творчість.

Перші твори Христі Алчевської (1903–1907) здебільшого друкувалися у періодиці. Згодом вийшла збірка "Туга за сонцем" (1907). І. Франко привітав вихід цієї збірки: "Авторка якось так природно мимоволі рисує перед нами вдачу, трохи тужливу, трохи меланхолійну та в основі більше веселу та артистичну... з тим усім у авторки видно талант і деякий розмах фантазії, та треба їй багато працювати над собою, щоб розвинути ті задатки її природи" [4].

Задумана атмосфера та реакція після революції 1905–1907 років навіювала сум та тривогу. І це відчутно в поезії письменниці.

Коли стріваю серця смуток,
Людини сльози, сум життя,
Коли надій і мрій здобуток
Руйнує темне забуття – сумую й я [с. 63].

Ці роки були для Христини Алчевської роками пошуків, злетів, розчарувань (зб. "Сонце з-за хмар" (1910) "Пісня життя" (1911)). Цікавими в згаданих збірках є твори інтимної та пейзажної лірики, в яких звучать певні закличні мотиви і віра в пробудження суспільства, його неминучу зміну:

До сонця тягнуться рослини
Й невільник з темної тюрми,
І тільки ти не йдеш до світла,
Народе, стогнучий в ярмі... [с. 38]

У 1912 році з'являється збірка авторки "Вишневий цвіт", а в 1914 році "Пісні серця і просторів", які тематично дуже близькі до попередніх її книг. У цих збірках чимало творів "закличного" характеру, і вже більш оптимістично звучить віра в майбутнє, відчувається прозріння поетеси.

Я прозріла давно! І для нас бачу я,
Що за хмарами сонце не згасло,
Вже зібралась докупинародів сім'я,
Залунало відродження гасло... [с. 39]

У віршах збірок "Вишневий цвіт" і "Пісні серця і просторів" багато символів – блискавка, грім, полум'я, мла, темне небо, гнівні хвилі, вони символізують майбутні зміни. Х. Алчевська написала і кілька поем ("Інтермецо" (зб. "Встань сонце"), це одна з перших поем письменниці), і в 20-х роках пише драматичну поему "Луїза Мішель", драму "Загибель юнака". Письменниця свідома того, що можуть бути жертви, але в ім'я майбутнього це виправдані жертви і втрати.

Ми несемо найкращі сили,
Ми молоде кладем життя,
.....
Ми несемо рубіни крові
Назустріч золотому дню
Нового віку і віднови...
А може ж... марно йдем в борню! [с. 221]

Пізніші збірки Х. Алчевської "Моєму краю" (1914), "Сльози" (1915), "Встань сонце" (1916), "Мандрівець" (1916), "Пробудження" (1917) засвідчили зростання поетичного таланту Х. Алчевської.

В творчому доробку письменниці є чимало поезій просят. Наприклад, Т. Шевченку, О. Кобилянській, М. Спиридоновій, Г. Хоткевичу. В кожному з названих творів письменниця підкреслює велич і красу митців, їх роль в історії свого народу, віру в краще майбутнє:

Краю! Не бійся, в негоду летючу
Віра керує людьми!
Віра нас кличе до світла і сяєва,

Віра буде дива
Темна країна, забута й занедбана,
Вірою знов ожива! [с. 219]

Загалом поетичний спадок Х. Алчевської досить великий: дванадцять збірок, окремі вірші та декілька поем. Відомі її переклади та переспіви з багатьох мов (Беранже, Гюго, Вольтера, Жюль Верна). Окрім того, вона гарно малювала. Зберігся її альбом малюнків та начерків, де переважають пейзажі моря, Криму і чайки в небі, як своєрідний символ. Літературознавці зазначають, що біла чайка Х. Алчевської – і художниці, і поетеси – символ свободи. Малюнок чайки в небі і вірш "Крик чайки" відображає настрої, почуття поетеси:

Я – провісниця гніву безодні,
Біла чайка над морем сумним,
Думка, що збуджує сили народні,
Гасло, що променем сяє ясним...
Гей же, до мене чайки, прилучайтесь,
Лучче не жити, а згинуть в бою!
Хутко зі мною над морем єднайтесь,
Міцно борітесь за долю свою! [с. 55]

Окрім поезій, Х. Алчевська писала і прозові твори. Спадщина Х. Алчевської – прозаїка надзвичайно різноманітна: оповідання, новели, замальовки, ескізи, етюди, які засвідчили тяжіння авторки до поглибленого психологізму героїв. Її поезія в прозі надзвичайно цікава. Цей жанр має особливу композицію: поділ тексту на фрази, абзаци, окремі частини – це епічна характеристика твору. А ознаки лірики – тяжіння до динаміки певного настрою, почуття, певної настроєності, чуттєвості.

Як зазначає С. Павличко, для української літератури поява жанру поезії в прозі наприкінці ХІХ – початку ХХ століття асоціювалась насамперед з модерними візіями. Серед прозово-поетичних мініатюр з'являється все більше таких, де ліричність відчутно тяжіє до відображення настрою, але водночас в центрі сюжетного конструювання даного жанру постає "людина, її психологія, її чуття й інтелект, її самотність і збудженість жит-

тям". Далі С. Павличко зазначає, що в українській літературі жанр поезії в прозі характеризується увагою до внутрішніх рефлексій, "фрагментарністю малюнка, особливим використанням кольору, світлотіні, що є характерним для імпресіоністичного письма. Поезія в прозі передбачає, як уже зазначалось, певний ритмічний склад, певні поетичні образи, теми, орнаментальність, "кучерявість" стилю, сентиментальність, чуттєвість..." [5]

Саме такими є твори Х. Алчевської "Мелодія" (Шопенівський марш), "Яблуні цвіли за вікном", "Холодні очі", "Мелетик", "Хлоя" та ін.

Всі вони відповідають жанру "поезія в прозі". У жанрово-стильовому відношенні їх можна було б назвати сповідально-фрагментарною прозою. Це невеликі за обсягом твори, в більшості з них відсутній сюжет. Так, "Яблуні цвітуть за вікном" складаються всього з двадцяти рядків. Сюжет відсутній. Перед нами постає невеличка лірична замальовка, а точніше фрагмент. У творі надзвичайно тонко поєднано пейзажі настроїв героїні. "Яблуні цвіли за вікном... Я не знала ні журби, ні гори. В душі розцвітали яснобарвні надії, вона вся була розкрита для щастя..." [с. 333]

Це своєрідна картина, яку надає героїні твору її молодість. Поступово настрої змінюється. "З того часу минали і бурі, і громи... Буйний вихор пронісся над моєю головою, стогнали і гнулися молоді надії, тремтіли листочки". Героїня намагається боротися з непротими життєвими ситуаціями. Відчуваємо напругу, сильний психологічний, навіть стресовий стан авторки, яка бореться, але відчуває страх, зневіру, жаль, розчарування.

Буйний вихор пронісся над
моєю головою...

І тепер не сяють ясною радістю сумно
закрені очі – очі, що так любила колись
молода весна.

Вони вже не можуть так, як давніше,
любити...[с. 333]

Героїня згадує, аналізує, осмислює минулі роки, сум і гіркота бринить в кожному рядку. Перед нами проходить картина за картиною життя юної дівчини, її молодість, коли вона "вся була розкрита для щастя". Зорові і слухові образи сприяють надзвичайній чуттєвості настрою і почуттів героїні. "Підірване гілля лежить на землі. Розсипані, розметані, буйним вихром потоптані... Яблуні схилилися за вікном". Ця поезія в прозі надзвичайно чуттєва, і ця чуттєвість досягається поєднанням музики і кольору, слухових і зорових елементів, які є домінуючими у письменниці.

В іншому творі "Мелодія" (Шопенівський марш) спостерігаємо те саме: поєднання різних засобів для досягнення чуттєвості. Пейзажні малюнки надзвичайно гармонують з настроями, переживаннями героя. На відміну від попереднього твору – тут трохи інша композиція. Твір ніби починається з кінцівки.

"Коли зненацька обривається молоде життя, мені здається, що я чую мелодію..." І далі йде розповідь про героїню. "Весела і безжурна, повна якогось задивування і невимовної наївності, несеться вона у ясне небо і ніби з кимось розмовляє, дивується щиро і наче докоряє, а потім знову ясніє, летить і сміється..."

Весна грає коло неї! Сяють усюди рожеві барви...

А яскрава мелодія, радісна і сяюча, в'ється, співає і летить далі!...

І ось її наче і не було...

Темні грудки землі важко і глухо падутьна дощату труну.

...Де все поділось?

...Де все заховалось?

В сяєві сонця цвіли сподівання; тільки як спомин далекий ви-тає у них жаль...

... І ось уже смерть..... [.....]...

Хто це тут плаче?...

Хто це ридає?!

Тихше... тихше... замовкніть ви, люде, –
схиліться...

Вгасла мелодія!" [с. 339]

Принцип побудови цього твору такий же, як і попередній, зрештою, тема теж близька, але в "Мелодії" відчуваємо більший трагізм, безвихідь. Кінцівки ж обох творів не назвеш оптимістичними.

Цікавим є твір "Асан і Зейнеп" (шкіц). Даний твір трохи більший за обсягом, в ньому чимало описів природи. Вже початок "Гарячий кримський полудень. Море синє-синє, воно тремтить і переливається, грає тисячами барв", – налаштовує читача на те, що мова йтиме про жителів Криму. Горді і сильні герої твору. Зейнеп покохала Урсіна щиро і віддано, але згодом дізналася, що він зраджує їй. "...сидів Урсин, а в нього на плечі дрімала, притулившись до нього, немолода, але ще гарна пані... Зейнеп... [...]... раптом зірвалася з місця і, як божевільна, нечутними кроками побігла геть... [...]... Вся краса Божого світу раптом зникла для неї – ніби пересохла... [...]... В нестямі вона мала тільки одну думку – стратити собі життя... Довго шукали потім дівчину її родичі" [с. 340]. Виразність образів, емоційність, чуттєвість, безвихідь героїні на фоні морського пейзажу ще більше посилює трагізм молоді дівчини.

Зовсім по-іншому побудований твір "Метелик". В перший абзац твору вкладено весь зміст. А вже далі йде розлога розповідь.

"Що таке молодість?... Се – необачний привабливий метелик, котрого часом схопить за крильця життя, зіпсує, понівечить й кине в безодню забуття... Се весна, що сама не знає, як відходить, як заміняється розквітлим літом, що не бачить наближення суворої осені! Й чогось мені так сумно думати про молодість!" [с. 358].

Х. Алчевська часто звертається до найкращої пори в житті людини – молодості. Саме тоді формується характер, проявляються надзвичайно чуттєві риси вдачі. Її герої сильні, вірні в почуттях, витривалі, чесні, порядні. Саме такими є герої твору "Метелик". Окрім цього, авторка вводить "допоміжні" сюжетні лінії – у формі ліричних відступів, різних оповідей, казок, які сприяють розкриттю теми оповідань, новел. Таким чином, один сюжет "головний", і в нього ніби "вплітається" інший – казко-

вий. Герой твору Вова ("Метелик") пропонує молодому товариству розповісти казку.

" – Тут жили італійці...

Було їх три брати. Один був – поет, другий стрілець, а третій – музика. Цей грав на скрипці.... [....]... Ті звуки ридали... [....]... І ось на ту мелодію, мов метелик на світлі, прийшла колись крадькома попід вікна молода татарка. Поет бачив її...[....]... Але прийшла ця татарка не для нього. Лише скрипка брата вабила її...[....]... Поет закохався в неї. Дізнавшись про це, музику вбили татари, брат-стрілець застрелив татарина-месника з дочкою"[с. 358].

Ця вставна "казка" нагадала героїні твору її власну "казку" – любов до професора-піаніста. Їй тоді було 20 років, а йому 35. "...як хвилювала її душу його чудова гра"...[....].. І вона закохалася в нього. Але з часом його "захоплення пройшло. Він повернувся до родини. "...Чому та – інша мала право зоставатись коло нього навіки, та що не розумілась на музиці, що не опалила собі крила... [....]... Чому, їй Ланевській, не дано щастя на землі" [с. 360].

Далі в оповіданні йде розповідь про "про розваги" молодого товариства. Але в кінці твору Христя Алчевська знову "повертається" до Ланевської, яка була зворушена казкою Вови. І коли Вова знову придумав чергову розвагу, – націлився й ударив з розмаху брилем по столу. "За хвилину між його пальцями вже тріпотів крильцями прегарний метелик. Ланевська стрепенулась:

– Що ти робиш? А він, сміючись, просунув метелика в ліхтар на свічку й підпалив на огні. Спогади поглинули Ланевську..." [с. 361].

Так в невеличкому творі Х. Алчевська зуміла показати долю молодої жінки, її глибокі, щирі почуття, здатність на самопожертву в ім'я любові, зрештою її величну красу, її незвичайну чуттєвість, глибокий внутрішній світ.

Ці всі твори письменниці можна віднести до жанру поезії в прозі. В них спостерігаємо динаміку настрою героїв, надзвичайну ліричність, психологізм, своєрідне використання пейзажу, кольори, певний сентименталізм та ін.

Христя Алчевська мала чимало задумів і до останніх днів активно працювала. Вона залишила величезну рукописну спадщину (близько 4 тисяч творів), добірку поетичних, прозових перекладів з інших мов, а тому її спадщина надзвичайно вагома в літературному контексті кінця XIX – початку XX століття. "Мене не викреслити при всьому бажанні з історії ніяк...", – писала вона. І це справді так.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Христя Алчевська* Твори. – К., 1990. – 219 с.
2. *Павличко С.Д.* Дискурс модернізму в українській літературі: монографія. – К., 1999. – 447 с.
3. Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. 27, арк. 593.
4. ЛНВ, 1907, т. 39, кн. 7, С. 115–118.
5. *Павличко С.* Теорія літератури / Передм. Марії Зубрицької. – К., 2002. – 679 с.

Стаття надійшла до редколегії 15.04.16

Н. М. Гаевская, канд. філол. наук., проф.,

Е. В. Гаевская, канд. філол. наук

Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев

ТВОРЧЕСТВО ХРИСТИ АЛЧЕВСКОЙ В КОНТЕКСТЕ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Рассматривается творчество Христи Алчевской в контексте украинской литературы конца XIX – начала XX века.

Ключевые слова: модернизм, поэтика, поэзия в прозе, психологизм, рефлексия, стиль.

N. Gayevska, PhD, Professor

O. Gayevska, PhD

Taras Shevchenko National University of Kiev

THE WORKS OF CHRYSIA ALCHEVSKA IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN LITERATURE OF THE LATE 19TH TO EARLY 20TH CENTURIES

The article deals with the work of Chrystia Alchevskain the context of Ukrainian literature of the late 19th to early 20th centuries.

Keywords: modernism, poetics, poetry in prose, psychology, reflection, style.